

Magyar kereszténydemokraták dialógusa

Az elmúlt években egyre több hazai publikáció elemezte az egyházpolitika, a „keresztény politika” szerepét a hidegháborús Nyugat és Kelet közti kapcsolatok, transzferek alakulásában.¹ A kérdéskört elsősorban diplomáciatörténeti, egyházpolitikai és eszmetörténeti megközelítések alapján tárgyalták. Alábbiakban magyar kereszténydemokrata hagyomány szempontjából vázolom fel e viszony alakulását, konkrét személyeket, döntési helyzeteket, pályáíveket mutatok be. Különböző forrástípusok felhasználásával, a történeti megismerés határait érzékeltetve szeretnék adalékokat nyújtani a téma tárgyalásához.

Párbeszéd és „modus vivendi”

A magyar kereszténydemokrácia sajátossága, hogy képviselőinek a kezdetektől évtizedeken át szűk politikai mozgástér adatott. Jól ismert, hogy az eszmerendszert képviselő (Keresztény) Demokrata Néppárt Magyarország német megszállása idején az illegalitás körülményei között alakult meg 1944-ben. Nem sokkal később egyes szervezői a frontvonalakon átjutva igyekeztek kapcsolatot találni a megszálló szovjet alakulatokkal. Az átmenet éveiben a kereszténydemokrata szerveződések mozgásterét a kommunista párt aktuális taktikája (a „szalámi taktika”) valamint a közszereplők által képviselt „modus vivendi” biztosította.²

A fordulat éveiben Magyarországon rövid időn belül kiiktatták a nyugat-európai kereszténydemokrata pártokkal rokon nézeteket valló közszereplőket a közéletből: Sulyok Dezső, Pfeiffer Zoltán, Barankovics István és számos munkatársuk (pártjaik vezetőinek tekintélyes része) emigrációba kényszerültek.³ Az antifasiszta ellenállás bajtársai, az 1945 után „baloldali”, „haladó” keresztények jobb esetben megtűrt személyekké, rosszabb esetben a hatalmi szervek által üldözött ellenséggé váltak. A nyilvánosan ismert történetek mellett, az újonnan feltárt állambiztonsági akták a „szürke eminenciások” kiiktatásának egyes további részleteire is rávilágítanak. A hatalom főként azokat a személyeket törte meg, semlegesítette, akik a kereszténydemokrata szerveződéseknek nemzetközi (nyugati) kapcsolatokat is biztosíthattak volna. A legfontosabb közülük talán a neves társadalomtudós, programíró (egyesek szerint potenciális pártelnökjelölt) Kovrig Béla együttműködésre kényszerítése, „behálózása” volt.⁴ Más esetben az államvédelem „csak” segítséget nyújtott egyes személyek kiszorításához. Ilyen a Magyar Szent Kereszt Szövetség vezetőjeként az 1944-ben a nyilasokkal konfrontálódó, az embermentésben is érdemeket szerzett, tekintélyes diplomata Cavallier József félreállítása.⁵

A hazai kereszténydemokrácia egy másik szempontból is sajátos köztes helyzetben maradt: a magyar társadalomfejlődés sajátosságai, valamint a rendelkezésre álló idő miatt felemásan vált le az egyházakról, felekezeti szempontból pedig az ország katolikus lakosait érintette.⁶ Így a „modern” keresztény politikára 1945 után mindvégig rávetült Mindszenty József árnyéka. Közismert, hogy 1956-ban a keresztény jelezővel induló szerveződések is egymás után keresték fel a bíborost. Ezt

¹ Szabó Csaba: *A Szenték és a Magyar Népköztársaság kapcsolatai a hatvanas években*. Budapest, Szent István Társulat – MOL, 2005; Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat, 1959-1965*. Budapest, MTA Történettudományi Intézete, 2011.

² Izsák Lajos: *A Kereszténydemokrata Néppárt és a Demokrata Néppárt*. Budapest, Kossuth, 1985. Kovács K. Zoltán–Rosdy Pál (szerk.): *Az idő élén jártak: kereszténydemokrácia Magyarországon, 1944–1949*. Budapest, Barankovics István Alapítvány, 1996, Gergely Jenő: *Christdemokratie in Ungarn 1944–1949*. In: Gehler, M.–Kaiser, W.–Wohnout, H. (Hrsg.): *Christdemokratie in Europa im 20. Jahrhundert*. Wien, Böhlau Verlag, 2001, 464–483.; Szokolczai György–Szabó Róbert: *Két kísérlet a proletárdiktatúra elhárítására. Barankovics és a DNP, 1945–1949. Bibó és a DNP, 1956*. Budapest, Gondolat, 2011.

³ *Az 1947. szeptember 16-ra Budapestre összehívott Országgyűlés almanachja. 1947. szeptember 16. – 1949. április 12.* Szerk.: Vida István–Marelyn Kiss József. Budapest, Jelenkutató Alapítvány. http://www.ogyk.hu/e-konyvt/mpgy/alm/almanach_1947-49/index.htm

⁴ Tabajdi Gábor: *Egy értelmiségi megtörése: A Kovrig-dosszié*. In: Tabajdi-Gábor – Ungváry Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy*. Budapest, Corvina – 1956-os Intézet, 2008, 193-203.

⁵ ÁBTL 3.1.5 O-12302 „Endrey Mihály+”

⁶ Mészáros István: *Mindszenty és Barankovics: adalékok a „keresztény párt” problematikájához*. Budapest, Eötvös, 2005.

kihasználva Kádár János 1957 májusi beszédében a kereszténydemokrata programok alapján vázolta fel a kapitalista restauráció rémét, az által kreált fő ellenség azonban az immár az amerikai követséges tartózkodó bíboros lett. Mindszenty József sorsa az elkövetkező évtizedekben egyházpolitika, diplomácia ügyként a Kelet-Nyugat kapcsolatok fokmérője is lett.

Ugyanakkor a külföldre menekülő politikusok, a külhoni magyar szervezetekbe való bekapcsolódás mellett nemzetközi kereszténydemokrata szerveződésekben is szerepet vállaltak. Ez a létszámában kicsi, de esetenként tekintélyes kapcsolatokkal rendelkező csoport nem került el a hazai illetékesek figyelmét. Így az 1956-ban színre lépő keresztény(demokrata) politikusok, miközben az elhúzódo megtorlás áldozatai lettek, nyugati, fellazító tevékenységük miatt is célkeresztbe kerültek. Ugyanakkor amnesztiával szabaduló közszereplőkkel a kádári hatalom ezen a kapcsolati hálón át is üzeni kívánt a nyugati világnak.

Hazai impulzusok

A megtorlás és az üldöztetések árnyékában a hatalommal való párbeszédkészség jelei az egykori kereszténydemokraták körében 1956 után az amnesztia időszakában ismét karakteresen jelentkeztek. A politikai elképzelések, a rendelkezésre álló sporadikus források szerint, globális helyzetértékelésen alapultak és az egyházpolitikai területén fogalmazódtak meg. Az állambiztonság 1963 februárjában rögzítette, a börtönből szabadult (a katolikus ifjúsági szervezetet a KALOT-ot, egyszersmind a Demokrata Néppárt bázisát megszervező) Kerkai Jenő terveit. Ezek szerint a jezsuita páter nem kisebb célt tűzött maga elé, mint hogy a kelet-nyugati viszonyrendszerben Magyarország egyfajta mintaállammá váljék. Maróti Lajos⁷ a „Ligeti” fedőnevű lakásban, tartótisztjének a következőket jelentette: *„1963. február 6-án lakásomon felkeresett Kerkai Jenő, aki Püspökszentlászlóról utazott fel Budapestre (...) ismertette a magyar egyház jelenlegi helyzetét. Véleménye szerint mi leszünk a minta állam, ahol megteremtik az egyház és az állam jó viszonyát. Ez jól bizonyítaná, hogy különböző világnézetű emberek megférnek a szocializmusban.”* Kerkai, az ügynök szerint azt is állította, hogy *„a Vatikán magyarországi tájékoztatását ma is a jezsuiták végzik. Neki az állam részéről is megbízatása van, hogy a fejlődő jó viszonyt elősegítse.”*⁷ A kijelentés valóságtartalma jelenleg nem ellenőrizhető, mindenestre beleillett a kalandos sorsú jezsuita habitusába és illeszkedett a nemzetközi enyhülés („a békés egymás mellett élés”) tendenciájához, valamint a Szentszék új „keleti politikájához”.

A reálpolitikai folyamatok mellett, amint arra Hatos Pál tanulmánya nemrég rámutatott, nem hagyható figyelmen kívül ennek a folyamatnak a kulturális kontextusa sem.⁸ A szentszéki külpolitikai irányváltás előzményeként, a nyugati európai közélet baloldali fordulata, az antifasiszta hagyománya súlya. A hazai (frankofón) kereszténydemokrata értelmiség ezeket a fejleményeket áttételesen érzékelve alakította ki álláspontját. A nyugati diskurzusban megfogalmazódó tételek a rendelkezésre álló szűk csatornákon eljutottak Magyarországra, s a hazai dialógus szellemi (ideológiai) alapjává váltak.

Vajon létezett kontinuitás az 1945-1949 közötti „modus vivendi” és az 1956 utáni dialógus között? A személyi folytonosság mindenestre több esetben adott, sőt alkalmasint megragadhatók azok a történelmi minták is, amelyek a hatalommal való párbeszédet megalapozták, majd a határokon átívelő aktivitást (transzferszerepet) igazolták. Az erdélyi származású (a kereszténydemokrata párt újjászervezésében 1956-ban és 1989-ben is kulcsszerepet vállaló) Keresztes Sándorról, azt jegyezhetjük fel, hogy *„az állam és egyház viszonyát is úgy tekinti, mint a hajdani kisebbségi politika megismétlését. A marxistákat nagy ellenfélnek tartja, kikkel szemben csak azonos felkészülettel és komoly, számukra is érdekes és megfelelő koncepcióval lehet siker reményében tárgyalni.”*⁹ Az állítás hitelességét növeli, hogy esetében legfontosabb kapcsolata is ismert. A szintén erdélyi származású Nonn Györggyel folytatott eszmecsereiről Keresztes „Magyar Károly” fedőnevű hálózati személyként tartótisztjének is beszámolt,¹⁰ de későbbi életinterjúja során is megemlítette.¹¹ Ugyanakkor mint

⁷ ÁBTL 3.1.2. M-27702 „Maróti Lajos”

⁸ Hatos Pál: Keleti politika – nyugati gyökerek. A Vatikáni Ostpolitik kulturális kontextusa. In: Pro Minoritate 2014/Tél 23-39. <http://www.prominoritate.hu/folyoiratok/2014/ProMino-1404-02-Hatos.pdf> (Utolsó letöltés: 2016. október 1.)

⁹ ÁBTL 3.1.2. M-40530 „Igaz Sándor” ÁBTL

¹⁰ ÁBTL 3.1.1. B-82929 „Magyar Károly”

¹¹ Keresztes Sándor-interjú. Készítette Javorniczky István 1994-ben. Budapest, 1956-os Intézet Oral History Archívuma

zsarolással beszervezett állambiztonsági kapcsolat, két alkalommal is kiszabadult a hálózat kötelékéből, és későbbi ellenőrzése szerint egyes egyházpolitikai értesüléseit, vagy akár a Márton Áronnal való üzenetváltásait, nyugati kapcsolatait elhallgatta az állambiztonság elől. Az együttműködés, a kollaborációs motívumai, mélységei a feldolgozható részleteket megismerve, tehát többnyire összetettebbek, mint azt egydimenziós értékelések mutatják.

Ráadásul az enyhüléssel kapcsolatos optimizmus azonban korántsem volt általános, a hatalom egyes intézményeiben még erőteljesen élt a nyugatellenesség. A tudományos karriert választó, apolitikus pályára visszavonult (ott megkapaszkodó) néprajztudós (a Demokrata Néppárt egykori képviselője) Bálint Sándor ellen „Fellazítók” néven indult nyomozás. A professzor elleni alapos megfigyelési akcióban (lehallgatás, ügynökök, titkos házkutatások, naplójának elolvasása révén) a nyugati politikával (a kereszténydemokráciával) kapcsolatos véleményét is fürkészték. Végül a bíróságig jutó konstruált (korábban többször leállított) ügyben, izgatásért, külföldi tanulmányútjairól behozott könyvek miatt ítélték el.¹² A párt egykori sikeres szervezőjének, a Mindszenty-perhez kapcsolódóan meghurcolt Matheovits Ferenc újbóli elítélését szintén a rendszer liberalizálódásának határait jelző „üzenetként” értelmezték bel- és külföldön egyaránt.¹³

A közvélemény alakulásáról eközben a hatalom az MSZMP hangulatjelentései mellett a besúgóhálózat rendszerszerű adatgyűjtése alapján is tájékozódott. A célzott megfigyelések révén pedig képet kaphattak arról, miként értékeli a keresztény véleményformálók a nemzetközi élet fejleményeit. Ehhez ideális terep volt az Új Ember katolikus hetilap szerkesztősége, amely egykori politikusok, szervezők, a szellemi holdudvar meghatározó személyiségeinek munkahelye maradt lényegében az egész korszakban. (Nem véletlen tehát, hogy a szerkesztőség lehallgatásának terve is felmerült.¹⁴) A pártkongresszusok, nemzetközi tanácskozások, vagy szovjet pártvezetők látogatásának fogadtatásáról készült jelentések alapján a belügyesek igyekeztek kategorizálni célszemélyeket, feltárni a politikával kapcsolatos árnyalatnyi véleménykülönbségeket, ki miként értelmezi és sugározza tovább a nyugati híreket.¹⁵

A hazai hatalommal való párbeszéd, a kommunistákhoz való viszony ezeknek az anyagoknak központi kérdése maradt. Akár egy-egy lap szerkesztésének vitája kapcsán is figyelemreméltó, markáns álláspontok fogalmazódtak meg a „marxistákkal” kialakítandó viszonyról. 1972-ben amikor először jelenhetett meg tematikus összeállítás a hazai keresztény sajtóban a kereszténydemokráciáról¹⁶ az író-szerkesztő (egykori DNP-képviselő) Rónay György besúgója szerint így fogalmazta meg álláspontját: „A haladó keresztény felfogáshoz azonban jobb partnerek a marxisták, mint a magukat „haladónak” nevező keresztények. Itt is taktikát kell alkalmazni. Többre megyünk azzal, ha magunk mellé állítjuk a bizonytalankodó (saját világnézetükben) marxistákat, s ha majd velük szót tudunk érteni, akkor mehetünk bele frontálisan az igazi párbeszédbe.”¹⁷

A megfigyelt kereszténydemokratákról szóló hasonló jellegű (egykorú) titkosszolgálati anyagok az informalitás világának fontosságára is emlékeztetnek. A lap későbbi szerkesztőjéről Magyar Ferencről (aki „Igaz Sándor” fedőnéven maga is jelentett) Márkus László („Maróti Lajos”) ügynöki jelentése rögzítette, hogy esetenként Kádár Jánossal is alkalma nyílt egyeztetni. Jellemzése a hatalom „partnerének” ideáltipikus leírásaként olvasható: „Politikai beállítottsága pozitív. Nem szereti ugyan a kommunista eszméket és mélyen hívő, de reális érdekével az adódó helyzet kihasználását, a lehetőségekkel való élni tudást látja jónak. A szocializmust elfogadja az ateizmust nem.” A pártvezetővel való kapcsolatára Magyar (aki maga is a KALOT-mozgalom szervezőjéből lett újságíró) visszaemlékezéseiben is utalt.¹⁸ Akár igaz ez, akár nem úgy tűnik, hogy a hatalommal való nyílt vagy

¹² Csapody Miklós: „A világban helytállani...” Bálint Sándor élete és politikai működése, 1904–1980. Budapest, Korona, 2004.

¹³ Tabajdi Gábor: *Egy tipikus jobboldali összeesküvés. Matheovits Ferenc és a pártállam*. In: Búvópatakok. A jobboldal és az állambiztonság 1945-1989. Szerk. Ungváry Krisztián. Budapest, 1956-os Intézet – Jaffa, 2013, 221-256.

¹⁴ ÁBTL 3.1.2. M-37479/3 „Sipos Péter”

¹⁵ Szőnyi Tamás: *Titkos írás. Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956-1990*. 2. köt. Budapest, Noran, 2012, 186-211.

¹⁶ Vigília 1972/1

¹⁷ ÁBTL 3.1.2. M-40530 „Igaz Sándor”

¹⁸ ÁBTL 3.1.2. M-27702 „Maróti Lajos”

titkos együttműködés (legyen szó az állami hivatalokról, a pártszervekről, vagy titkosszolgálatokról) a közbeszéd, a mindennapok része volt.

Ideologikus keretek

A „keresztények” és „marxisták” hazai és nemzetközi dialógusának kialakulását a hatalom részéről azonban eltérően látták. A politikai döntéshozatal háttéranyagainak kidolgozásáért felelős szervek (az MSZMP KB agitprop osztálya, az Állami Egyházügyi Hivatal) anyagai világméretű és történetfilozófiai összefüggésben értelmezték a folyamatot.⁷ A megbízott tudományos műhelyekben (pl. az MTA Filozófiai Intézetében) kidolgozott hivatalos narratíva szerint az új viszonyrendszer kialakításában, a kezdeményezésben a kommunistákat illette a kezdeményező szerep. Az ideologikus elbeszélésekben ők voltak a világtörténelmi folyamatokat formáló erő: „A kommunista pártok a keresztényekkel folytatandó párbeszéd szükségességét az antifasiszta népfronttért folytatott harc idején hangsúlyozták először.”¹⁹ Másrészt a marxista elemzések az egyházak kríziseiből, belső válságából indultak ki, ebből vezették le a dialógus felé történt (kényszerű) fordulást. A propaganda által is gyakran hangoztatott tézisek között szerepelt a szocialista erők világméretű erősödése, a felszabadítási, és békepolitika sikere, valamint a nyugati ország differenciálatlan antikommunista kampányainak a kudarca, illetve szekularizáció nyomása.

A realistább elemzések a nyugati európai országokban, az ottani kommunista (marxista) pártok és keresztény szervezetek viszonyából indultak ki. Az ÁEH egyik belső dokumentuma szerint az enyhülés időszakában egyházi oldalról először a „nyílt” katolicizmus egyes, nem hivatalos irányzatai (teilhardisták, perszonalisták) valamint egyes progresszív protestáns csoportok húzták alá a dialógus fontosságát Franciaországba, Olaszországban és részben Lengyelországban, Csehszlovákiában.²⁰

A folyamat (a többdimenziós diskurzus) magyarországi irányításával, elemzésével, koordinálásával több külföld felé tevékenykedő hazai intézmény is foglalkozott a Magyarok Világszövetségétől az Magyar Távirati Irodáig. Az illetékesek mind részletesebben mutatták be a dialógus nemzetközi intézményesülését, az egyes országokban lejátszódó folyamatokat. Az adatgyűjtést az állambiztonság hírszerző részlegei is segítették a maguk eszközeivel.²¹

A belső elemzések kimutatták, hogy a marxizmussal, illetve az arra épülő hatalmi rendszerekkel folytatott dialógus motivációi, értelmezési lehetőségei keresztény körökben eltérők voltak. Így a meginduló hazai dialógust négy nemzetközi típus között igyekezett elhelyezni: Az első csoport számára a dialógus az eszmei ellentétek hangsúlyozása és a világnézeti pluralizmus fenntartása mellett, elmozdíthatta az együttműködést bizonyos konkrét akciókban. A második megközelítés szerint a dialógus előmozdíthatta, hogy a keresztények eszmeileg is helyeseljék a szocialista átalakulás folyamatát, cserébe az ateizmus propagálásának, hegemoniájának feladásáért. A harmadik csoport számára a dialógus csupán világnézeti disszkusszió, számított annak érdekében, hogy az egyháztól elszakadtakat közelebb hozzák a valláshoz (a dialógus egy egy térítő koncepció). Egy negyedik célkitűzés szerint a dialógus egyedüli értelme, hogy kimutassa a marxizmus és a kereszténység között egyetlen közös vonás sincs. A marxizmus minden tekintetben téves és káros nézet, a dialógus csak egy fórum ennek bizonyítására.²²

A hazai dialógus kereteit végső soron az MSZMP PB külkapcsolatokkal foglalkozó és egyházpolitikai határozatai szabták meg. Az előbbieket a Magyar Népköztársaság külföldre irányuló tevékenységében kiemelt szerepet szántak a haladó, progresszív erők támogatásának. (megkülönböztetve szocialista, kapitalista harmadik világbeli relációkat). Utábbiak a vallásosság és az egyházak kezelésével kapcsolatos 1958-as alapvetések még viszonylag hosszú történelmi időszakban számoltak a vallásosság jelenlétével, ami szükségessé tette a párbeszédet (a valláskritika és az ateista kampányok fenntartása mellett). A kelet-nyugati párbeszéd jól illeszkedett a kádárizmus szövetségi politikájához, tulajdonképpen a dialógus annak kivetülése lett.

¹⁹ MNL OL XIX-A-21-c (ÁEH TÜK) 36. doboz

²⁰ A folyamatban XXIII. János „Pacem in terris”, valamint VI Pál „Ecclesiam suam” kezdetű enciklikáját, valamint prágai Keresztyén Békekonferencia, mind az Egyházak Világtanácsának megnyilatkozásait tekintették döntőnek.

²¹ ÁBTL 3.1.5. O-8-250 „Progresszivisták”

²² MNL OL XIX-A-21-c (ÁEH TÜK) 33. doboz

A dialógus szövegei

A dialógus legfontosabb keresztény fóruma Magyarországon a Vigília folyóirat lett, az a lap, amelyik 1946-ban folytatásban közölte Jacques Maritan kereszténydemokráciáról szóló alapvetéseit. A folyóiratot Sík Sándor halála után Mihelics Vid és Rónay György, mindketten a Demokrata Néppárt (DNP) képviselői (1947-1949) szerkesztették. Közülük Mihelics, a dialógus egyik első teoretikusa, és propagálója volt. A neves szociológusnak, filozófusnak (a DNP egykori képviselőjének, egykor a kereszténydemokrata világnézeti akadémia főszerzőjének) a Vigíliában is megjelenő cikkei az elsők között hangoztatták az állam és az egyház viszonyának rendezési lehetőségeit. Mihelics a hatalommal folytatott személyes diskurzusa ugyanakkor csak töredékesen rekonstruálható. Bár ismert, hogy a II. Vatikáni Zsinatra már az állambiztonság hálózati személyeként utazott ki, jelentései csak kis számban maradtak fenn.²³ Nyilvános szövegei mellett azonban mára hozzáférhetőek, a különböző hatalmi szervek számára készített beadványai és különböző konferenciabeszédei. Ezek rendre az MSZMP alapvetéseire igazodtak, ugyanakkor konkrét hivatkozási alapul a II. Vatikáni Zsinat friss dokumentumok szolgáltak. A közeledés kulcsszava a humanizmus lett, aminek alapfeltétele az egyházak közéleti tevékenységének depolitizálása volt, ami a valóságban a vallásgyakorlásnak a templomi keretei közé szorítását jelentette.

Az illetékes szervek által sugalmazott, lektorált, megőrzött szövegek egyre kifinomultabb érvkészlettel dolgoztak. A kelet-nyugati, illetve a marxista-keresztény dialógussal kapcsolatos tézisek jelentős, gyakorlati része a „békés egymás mellett élés” ideológiájából, a békepropaganda eszköztárából származtak. A leghétköznapibb, és egyházi személyek valamint kommunista politikusok által közösen hangoztatott megfogalmazása szerint: az atomfegyverek árnyékában már különbség nem a hívők és nem hívők hanem a háborút akarók és a béke pártján állók között volt. Másik megközelítésben a dialógus világnézeti alapja a kapitalizmuskritika volt. (Ilyen értelemben „baloldali keresztények” alkottak kapcsolatot a világrendszer között.) Az egyház társadalmi tanításából, a keresztényszociális programokból felhasznált tézisek, más ideológiai elemek (pl. vulgáris, platonista valláskritika) elhalványítása mellett alapozták meg a párbeszédet. A keresztény filozófusok a természetjogi érvelést közelítették a létező szocializmus valóságához. A hatvanas években mindehhez konkrét filozófiai iskolák, nézetrendszerek is segítséget nyújtottak. A hazai szerzők mindenekelőtt Teilhard de Chardin munkásságára és a perszonalizmusra hivatkozva, hangoztatva, hogy marxistáknál is előtérbe lép a személyiség kérdése. A szabadság és a humanizmus problémáit taglaló érvelések tovább hivatkozási alapul szolgált Karl Rahner munkássága is. A belső anyagokban, feljegyzésekben végső soron a marxizmus és kereszténység összevetésével kapcsolatos gondolat kísérletek (tézis-antitézis) is megjelentek. Sajátos módon ilyen megközelítések az egyházi szamizdatban (a kötetlenebb magánbeszélgetésekben) is megjelentek, ezek a megközelítések szóbeli hagyományban fennmaradtak. A kommunista párt és az egyház történetének párhuzamos elemzése számos találó vagy erőltetett hasonlóságot mutathatott ki.

Mindenesetre az izolált magyar keresztény közéletbe sokáig csak rendkívül szűrve érkezhettek a nyugati világ hírei. A Vigília karaktere 1957-es újraindulása után fokozatosan változott meg. Eleinte vezető békepapok írásai hirdették az állam és egyház megállapodásának gyümölcseit Horváth Richárd és Beresztóczy Miklós.²⁴ A nyugati világra Mihelics Vid rovata jelentett ablakot. A második vatikáni zsinat részt vevő, onnan tudósító szerkesztő jelen lehetett a Katolikus Egyház történelmi (modern világhoz való viszonyt újradefiniáló) dokumentumainak megszületésénél.²⁵ Ő lett, aki a dialógus fogalmát bevezette a közbeszédbe, amelyek különböző értelmezései és mélységei merültek fel az elkövetkező évtizedekben. Az új típusú párbeszéd jegyében a korszakban számtalan nemzetközi konferenciát, tanácskozást tartottak magyar résztvevőkkel. (A marxista és a keresztény gondolkodók viszonyának természetesen létezett egy belpolitikai dimenziója is a nyugat-európai országokban.) A tanácskozáson résztvevő beszervezett tudósok hangulatáról az ellenőrzésükkel megbízott hálózati személyek is jelentettek.²⁶ A katolikus sajtó olvasói először az 1966-ban Herrenchiemseeben, illetve az

²³ ÁBTL 3.1.5. O-14963/7a. „Canale”,

²⁴ Vigília 1959/5, Vigília 1960/8

²⁵ Fejérdy András: *Magyarország és a II. Vatikáni Zsinat, 1959-1965.* Budapest, MTA Történettudományi Intézete. 2011.

²⁶ ÁBTL 3.1.2. M-37479/4 „Sipos Péter”

1967-ben csehszlovákiai Marianske-Laznében²⁷ tartott konferenciákról olvashattak részletesebben. Magyarországon ezt a párbeszédet Lukács József és Mihelics Vid jelenítette meg elsősorban az értelmiségi fórumokon. Cikkeikben egymást idézve, hivatkozva fejtették ki nézeteiket.²⁸ Úgy tűnik, hogy a dialógusnak ezt a formáját, ezt a szerepkört a Szentszékkal kötött részleges megállapodás után a kinevezett katolikus egyházfők vették át. Ebben az értelemben a kereszténydemokrata értelmiség a hatvanas évekig egy további elemzésre méltó pótszerepet töltött be a hazai közéletben.

Az emigráció szerepe

A nyugat-keleti transzfereknek sajátos típusát jelentették a titkosszolgálati (kém)játzmák, amelyek dokumentumai az elmúlt években fokozatosan váltak kutathatóvá. A kádári hatalom működésében bekövetkező változások egyes, kereszténydemokrata politikusokkal kapcsolatos esetek kapcsán is kimutathatók. Az emigrációba kényszerülő egykori pártügysz Varga Lászlóval a magyar hírszerzés 1961 januárjában kezdett intenzívebben foglalkozni.²⁹ Az ügyvédi praxisát az Egyesült Államokban is folytató Varga politikai aktivitása, a „magyar ügy” napirenden tartásáért folytatott tevékenysége és a totalitárius paradigmán nyugvó politikai írásai miatt került a szervek célkeresztjébe. Levelezésének megfigyelése során idővel arra következtek, hogy az egyébként sikeres ügyvédet erős honvágy gyötri, s ez felcsillantotta a reményt, hátha megkörmökezzhetik. A célszemélyként „Mickey B” fedőnevet kapó ügyvédet a Magyarok Világszövetsége, majd a diplomáciai képviselő nevében keresték fel, itthonról irányított levelet írtak neki.³⁰ A fennmaradt akta bizonyítja, hogy a titkosszolgálatok eszköztárában az ellenség lejáratása mellett továbbra is helyet kaptak a semlegesítés egyéb eszközei (nyilván a politikai megrendelő szándékaitól nem függetlenül). A „Mickey B” környezetében mozgó ügynökök újabb és újabb lehetőségeket csillantottak fel, ám a kockázatos akciókat 1964-ben a Matheovits-per miatt felfüggesztették, 1965-ben pedig lettek Varga László beszervezéséről, és ettől fogva ellenséges személyként kezelték.

Kovács K. Zoltán (1949-ben, emigrációja miatt megnyitott) ügyét a hazai elhárítás 1959 vette elő, mivel az egykori képviselő rokonainak írt leveleiben a mezőgazdaság helyzetéről is érdeklődött.³¹ Mivel az egykori képviselő 1951 áprilisától Zoltán Károly néven Szabad Európa Rádió műsorvezetője volt a hírszerzés nagy erőket mozgósított manipulálására. Közvetlen családi környezetéből szerveztek be ügynököket, akikkel leveleket írtak neki, hazacsábítása érdekében.³² Az évekig húzódó ügynek 1963 áprilisában a Bernből, „Bandel” ügynöktől érkező jelentés adott lendületet, mivel Kovácsot „baloldaliként”, a hazai termelőszövetkezetek mérséklet híveként mutatta be. A jelentés szerint az egykori képviselőnek a rádiónál számos kellemetlensége adódott, például az ajtajára kiírják, hogy kommunista. Egyes ügynöki jelentések az egykori politikust – vallásossága mellett – a szövetkezeti gondolat híveként mutatták be. Mindezek alapján a szervek lehetőséget láttak Kovács újabb megkörmökezésére. Azonban ő, az akta tanúsága szerint az ígéret ellenére (találkozás egy a témájában segítő szakemberrel) kitért az együttműködési kísérletek elől, így lettek a beszervezéséről. 1967 végétől ismét kompromittálandó személy lett az elhárítás számára, és tiltó névjegyzékre kerül.

A magyar hírszerzés munkatársai több kereszténydemokrata emigránssal hasonlóan jártak. Ugyanakkor a külföldi magyar közéleti tevékenységét figyelő más szervekkel együtt folyamatosan figyelemmel kísérték ennek a körnek az aktivitását, publikációs tevékenységét: legyen szó Kovrig Béla magyar társadalomtörténetéről³³, egykori képviselők visszaemlékezéseiről³⁴, Barankovics István tanulmányairól.

²⁷ Vigília 1968/2

²⁸ Vigília 1966/6

²⁹ „Mickey B”, ÁBTL 3.2.4. K-1799.

³⁰ A megkeresése történetét a drámairó vénájú Varga több helyen is megírta, megjelentette. ld. Varga László: *Fények a ködben. Egy életút a nemzet szolgálatában*. Salgótarján, Médiamix, 2002.

³¹ ÁBTL 3.1.5. O-12467/1.; „Szabadeurópás”, ÁBTL 3.1.5. O-12467/2. Kovács. K. Zoltán

³² ÁBTL 3.2.4. K-2125 „Welwood Jas”,

³³ Kovrig Béla: *Magyar társadalompolitika: 1920-1945*. Budapest, Gondolat, 2011.

³⁴ Pócza Lajos: *A Demokrata Néppárt története*. Sydney, 1989

Az egykori kereszténydemokrata pártvezetők sorsa eltérően alakult az emigrációban. Tevékenységük különböző magatartásmintákra mutat példát. Pfeiffer Zoltán az emigrációban Pfeiffer fokozatosan visszavonult a közéleti szerepvállalástól, véleményét az Amerikai Magyar Népszava rovatvezetőjeként fejtette ki a hatvanas évekig. Pfeiffer nem kérvényezte az amerikai állampolgárságot, személyes helyzete Kelet és Nyugat között rendezetlen maradt.³⁵

Barankovics István tanulmányíróként, elemzőként figyelte a folyamatot, véleményvezérként szerepe volt a kapcsolatok alakulásában. Változó aktivitással jelen volt az amerikai és az európai közéletben (választási beszédek tartott). Külpolitikai újságíróként, tanácsadóként befolyásos elemzéseket készített: szovjet imperializmusra figyelmeztetett, az egyházüldözés folyamatára (fogoly egyház) szempontjait taglalta.³⁶ Mindezzel ő is magára vonta a magyar állambiztonság figyelmét. Egy 1961 januárjában készült összefoglaló még „elhárítási objektumként” kezelte, s, tervek készültek kompromittálásra. S bár 1962 októberében (az állambiztonság átszervezése után) lemondtak az ellene folytatott közvetlen akciókról, nem került ki teljesen a szervek látóköréből.³⁷ – az egykori pártvezetőről vezetett, ma ismert dossziében 1967-ig gyűjtötték róla az adatokat.³⁸

Sajátos kelet-nyugati diskurzusba az egykori vezető politikusok közül leginkább Sulyok Dezsőt sikerült bevonni.³⁹ Az emigrációs politizálás légkörétől megcsömörlött Sulyok közvetítőként keresztül párbeszédet kezdeményezett a hazai hatalommal. Megkeresések nyomás nagyszabású elképzeléseket dolgozott ki emigránsok és hazai politikusok, kommunisták és jobboldaliak kiegyezéséről. E levélváltások, üzenetek háttérben a titkosszolgálati aktivitás ismert, politikai megrendelő nem. A sajátos, egyszemélyes dialógus eredménytelenül zárult, Sulyok Dezső szintén elszigetelődött az emigrációban.

Az alapítók útja

A kereszténydemokrácia bázisát megeremtő két jezsuita, Kerkai Jenő és Nagy Töhötöm csak utóbbi 1966-os hazatérése után találkozhatott újra a pannonhalmi szociális otthonban. Kerkai ekkor súlyos börtönbüntetések után, betegen továbbra is a „modus vivendi” kereste jezsuitaként. „*Maradj meg magyar!*” című írásában számot vetett a globális hatalmi erőter szabta lehetőségekkel is.⁴⁰ Nagy Töhötöm a rendjétől megválva, a szabadkőművesek életét megismerve, szintén az ideológiai ellenfelek világméretű összebékítésén dolgozott. Miután publikálta a *Jezsuiták és szabadkőművesek* című művét⁴¹, kapcsolatba kerül a magyar elhárítás embereivel is. Hazatérve a hírszerzés ügynöke lett, ám az állambiztonság révén kiutalt rózsadombi lakásában hiába várta műve magyarországi megjelenését.

A kereszténység és a kommunizmus világméretű összebékítésének gondolat kísérletét tartalmazó „Egyház és kommunizmus” című műve 1967-ben, Chilében jelent meg. Ebben a sajátos műfajú utópiában Nagy a II. Vatikáni Zsinat folytatását képzelte el, további radikális szociális lépéseket fejtegetve. A nyugati publicisztikában kedvelt fiktív alaphelyzet, a katolikus egyház reformjainak továbbgondolása Magyarországon veszélyes, illetve kényes gondolat kísérletnek számított. Így Nagy Töhötömnek ez az írása sem láthatott napvilágot.

A hírszerzés ügynökeként „Kőmeves Sándor” fedőnevet viselő ex jezsuita, szabadkőműves feladata a vatikáni-magyar kapcsolatok manipulálása, a szentszéki diplomácia dezinformálása lett. Fennmaradt jelentései szerint saját maga számára ezt a „modus vivendi” kereséseként fogalmazta meg. Egykori rendjének küldetése szerint tapasztalatait, kapcsolatrendszerét a közvetítés szolgálatába, a rendelkezése álló lehetőségek határainak a kipróbálására fordította.⁴² Harminc év elteltével a kereszténydemokrata- keresztényszociális szerveződésekben, egy leendő párt bázisának

³⁵ Szerencsés Károly: *A megbélyegzés hatalma. Pfeiffer Zoltán 1900-1981*. Szentendre, Kairosz, 2003, 245-254.

³⁶ *Híven önmagunkhoz: Barankovics István összegyűjtött írásai a kereszténydemokráciáról*. Szerk.: Kovács K. Zoltán -és Gyorgyevics Miklós. Budapest, Barankovics Akadémia Alapítvány, 2001.

³⁷ ÁBTL 3.2.7. Cs-213. „Hontalanok”

³⁸ ÁBTL 3.2.4. K-1443 Barankovics István

³⁹ Ständeisky Éva: *A politikus erkölcsi dilemmái. Sulyok Dezső és a demokrácia* (kézirat)

⁴⁰ *Kerkai Jenő emlékezete*. Szerk. András Imre, Bálint József, Szabó Ferenc. Budapest, Egyházzociológiai Intézet, 1995.

⁴¹ Nagy Töhötöm: *Jezsuiták és szabadkőművesek*. Szeged, Universum, 1990.

⁴² ÁBTL 3.2.1. Bt-1584 „Franz Kirchenbauer”

megteremtéséből oroszánrészt vállaló jezsuita ismét egyházdiplomáciai szerepet vállalt. A BM-től kapott Pusztaszeri úti lakásban (olykor a lehallgatástól félve) írt anyagait az Állami Egyházügyi Hivatallal egyeztetve juttatta ki. Sőt interjút adott a Századok sorozat Mindszenty Józsefről szóló (nyugati kultuszát ellensúlyozandó) dokumentumfilmjének.⁴³

Összegzés

A hatvanas években a dialógus a kelet-nyugati diskurzus kulcsszavává vált. A politikailag túlterhelt fogalom többszörös jelentésrétegeinek (egyházi, politikai használatának) összemosása, önmagában is alkalmat kínált a korábbi merev hidegháborús szembenállás oldására. A két hatalmi blokk közötti párbeszéd nyelvi elemeinek a kidolgozásában, propagálásában, a kapcsolatok gyakorlati kiépítésében részt vállaltak a magyar kereszténydemokrata hagyomány képviselői. Az ekkor keletkezett hivatalos megnyilatkozások, nyilvános szövegek mellett a hozzáférhető magándokumentumok a folyamat összetettségére, egyéni személyes döntések szerepére figyelmeztetnek.

Az egykori kereszténydemokraták érő üldöztetés, diszkrimináció és a különböző csatornákon zajló (felemás) párbeszéd együtt voltak jelen a hazai közéletben. A gyakorlati dialógus korlátait érzékeltetik a titkosszolgálati kollaboráció kényszerei, valamint az egykori kereszténydemokraták ismételt elérő retorziók (kiemelten Matheovits Ferenc 1964-es és Bálint Sándor 1965-ös pere.) Így a dialógus és a vele kapcsolatos szövegek értelmezhetők a kádárizmus esszenciájaként, de úgy is mint egy reálpolitikai sakkjátszma részei. Más megközelítésben a jelenség a személyes autonómiáért, identitásért vívott küzdelem része volt.

A történeti megismerés határait is megvilágító források ismeretelméleti dilemmák mellett új kérdésfelvetésekhez is elvezethetnek. Az itt vázlatosan ismertetett folyamatok mélységeinek, hatástörténetének a feltárása további kutatások tárgya lehet.

⁴³ Petrás Éva: „*Álarcok mögött*”. *Nagy Töhötöm élete*. In: *Betekintő* 2014/4